

Derkovits Gyula

EMLÉKEK¹

Szombathelyen is és máshol is ezernyolcszázkilencvennégy április 13-at írták, mikor erre a ma is tapasztalható világra jöttem. Erre az egész fiatal koromra nemigen tudok visszaemlékezni. Valószínűleg pelenkában töltöttem el a nap java részét, idővel pedig az anyám segítségével megtanultam járni. Később aztán már kezd derengni körülöttem. Látom az ablakon keresztül előttem elvonulni a mindennapi életet, emberek jönnek-mennek, majd szekerek zörögnek tovább, viszik a kis borjúkat a vásárra, az anyám meséli, hogy elvágják késsel a nyakukat és aztán megnyúzzák őket –, amire én elszontyolodok, de mert közben új élmények jönnek, hamar el is felejttem a rémmesét. És nagy az örömöm, ha egy kicsikót látok ugrádozva futni. Meggörynyedve asszonyok jönnek és nehéz bugyrokot cipelnek a hátukon...

Az ablakon belátszik egy-egy parasztasszony profilja, kosárban ülő csirkékkel és kakassal a fején, a kakasnak zsandártolla van és színét változtatva visszacsillog a szemembe... Nézem tovább a sáros utat, amint a robogó kocsik felkavarják a sárát és azt szertehányva újabb nyomokat vágnak... Lónyérítés majd disznóröfögés hallatszik és vegyül bele a tovább iramló élet zajába, majd újabb forgataga jön az életnek... Messziről valami döng és egyre közelebb jön, – hupp, hupp, hupp, hupp, hupp, hupp, hupp – katonák jönnek, barna zubbonyban, karddal az oldalukon, sipkájukon fehér szalag. Kíváncsian kérdem az anyámat:

– Hová mennek, mért van az a fehér a sipkájukon?

– Gyakorlat van – mondja az anyám –, és azért fehér-szalagosok, mert mennek a vörös-szalagosok ellen – hupp, hupp, hupp, hupp, hupp, hupp –, döng a sok csizma mindinkább messzebb, közben az eső is szemezni kezd, az utca is kiürül, az eső minderősebben szakad és elnyeli egészen a hangokat. Kint bőrig ázott emberek

¹ Derkovits Gyula visszaemlékezéseit gyermekeire közreadja Bardoly István, Markója Csilla. A kézirat lelőhelye: Magyar Nemzeti Galéria Adattára, ltsz.: 9066-9069/56. Kéziratból kiolvasta Bardoly István, szerkesztette és az átiratot készítette Markója Csilla. Függelékben közlünk mintát a betűhív kiolvasásból és példát az eddig közreadott szövegváltozatok közötti eltérésekre. A visszaemlékezés több részlete megjelent már Derkovitsné Dombay Viktória könyvének két kiadásában (*Mi ketten*, 1954, 1977), illetve Körner Éva Derkovits-monográfiájában (1968) és teljes egészében Molnos Péter Derkovits-albumában (2008). Jelen változatban a lehető legnagyobb hűségre törekedtünk a szó szerinti kiolvasás terén, de a helyesírást az olvashatóság érdekében jobban közelítettük a maihoz. Az első kiadás erős stilizációjához és szelekciójához képest ez egy jóval részletesebb és szöveghibb változat (a betűhív kiolvasásból reményeink szerint kiderül, miért csak változatokról beszélhetünk – hatványozottan igaz ez Derkovits verseinek esetében). Néhány helyen lábjegyzetben jelöltük azokat a mondatokat, amelyeket Derkovits özvegye vagy a sajtó alá rendező személy jellemzően kihagyott a megjelentetett szövegváltozatokból.

sietnek futva tovább. A kocsisok zsákok terítették a fejükre, a nyakukba, és széles kocsijukkal düböröge száguldanak a megázott lovak.

A zuhogó eső lecsurog az ablak üvegén, és én belülről odanyomom arcomat az ablak üvegére, mire az elhomályosul. Mint homályos ködkép, vonulnak el gyermekkorom emlékei: házak és ablakok, más és más utcák, mint ahogy szüleim hurcolkodtak évről évre más és más házba. Most egy olyan házba hurcolkodtunk, ahol egy gróf huszártisztnek a lóistállója van: elöl, az udvarban vannak a lakások, majd utánuk a faházak, aztán a disznóólak következnek, hangos rőfögéssel, és a végükön ganédomb, egészen külön az udvar szélességében húzódik az istálló a grófi lovakkal...

Reggelenként, mikor anyám kiküldi velem az összesöpört szemetét, én elindulok vele kifelé, és körülnézek hátul az udvarban, ami először is a szemembe ötlik, az a gané gőzölgő öllekezése az ezüst párakkal, aztán tovább nézek a rőfögők felé, majd észreveszem a nyerstégla homlokzatú, fehérre meszelt istállóépületet. Néhány huszársipkás alak szorgalmasan dörzsöli az ajtószárfára felakasztott lószerszámokat, ezek a gróf emberei, egy darabig nézem őket, aztán visszaballagok mihozzánk, és legugolok az ajtónkba játszani...

Közben a gróf úr felébredt, és jön be a kapun huszártiszt egyenruhában és egy kényesen lépkedő, csizmás dáma társágában, a kezükben valami ezüst nyelű pálcaféle csillog, amint beérnek az udvar közepére, a gróf valamit kiált az embereinek; mire ezek kivezetik a lovakat, ők pedig nyeregbe szállnak és egy csomó lovásztól, meg agaraiktól kísérve gőgösen kilovagolnak... A rossveiterek pedig örülnek, hogy gazdáik elmentek; most legalább kifújhatják magukat egy kicsit, amit meg is tesznek, aztán nekiállnak a ganét kihordani és az istállót rendbehozni, mikorára sorban elkészülnek a munkájukkal, már magasan áll a nap, és Antus az udvaron jön előre – általában így hívták azt az alacsony, széles vállú, tömzsi huszárt, ki többedmagával a gróf sok lovát gondozta – akihez különben nagyon vonzódtam, mert általa még az utcára is kijuthattam, most is jött, és kérte az anyámat – asszonyság kérem, legyen szíves engedje el a kisleányát, egy pakli pipa dohányér, csak ide a szomszédba.

- Na jó van, mondta az anyám – még az egyszer elmehet, de csak ide a szomszédba, mert még a gyerek nem igen ismeri ki magát az uccán és eltévedhet. Antus megköszönte az anyámnak, hogy elengedett, és a kezembe nyomott négy krajcárt, a dohány árát, aztán usgyi kilovagtunk az utcára, ő meg hátraballagott az istállóhoz. Már jöttünk visszafelé a dohánnyal a boltból, amikor a kapuszínbe bérobtunk, és játszótársam, aki a paripám volt, megvadult ló módjára ugrált, erre is, meg arra is, kanyargott, közben a spárga gyeplő a nyakára csavarodott, és én, mint aki meg akarja fékezni a megbokrosodott lovat, egyre rángattam a spárgát, egyszerre aztán megállt ám a paci, elkezdett cikázni, levegő után kapkodni, de én nemigen tudtam rajta segíteni, inkább, azt hiszem, hogy még jobban összekuszáltam az amúgyis összehurkolódott spárgát a pajtásom nyakán, úgy, hogy az kéült meg zöldült beléje. És ha közben Antal huszár meg nem sokallja, hogy még mindig nem jövünk a dohánnyal és ki nem néz, akkor bizony másképp is végződhetett volna a játék, de ő meglát bennünket, és azt is észreveszi, hogy valami nincs rendben, siet

előre, egyrészt a dohány végett, másrészt pedig, hogy mért nem jövünk – sejt valamit a köztünk történetből – és siet előre, mikor odaér hozzánk, akkor látja, hogy fele sem tréfa, fogja bicskáját és fulladozó pajtásom nyakán elvágja a spárgát, és amint a spárgát elvágja, szertefoszlik az ijesztő torz is a pajtásom arcán, most már nem kékülzöldül, hanem nagyokat lélezkzik, és az ijesztő torz helyét elfoglalja a mosolygó élet, az ijedelem pedig megbújik valahol a szívünk csücskében...

Most még nem tudjuk, hogy megvernek-e bennünket, vagy sem? De úgy látszik, most az egyszer nekünk kedvez a szerencse...

Igaz, hogy Antus huszár látta az esetet, de őneki semmi köze hozzá, meg az egész csak véletlenül volt – hiszen csak játszottunk –, pajtásom kanyargott és megbokrosodott, én meg csak a gyeplőt rángattam...

Anyám is kinézett közben, hogy megjöttünk-e már és odajön hozzánk, amire éppen Antus az, aki elmondja neki az esetet, és megjegyzi hozzá – játékból majd megfojtja egyik a másikat –, erre aztán anyám elveszi tőlem a spárgát, és most már nem lovazhatunk, de annál jobban örülünk, hogy ilyen simán úsztuk meg a bajt, és most már csendesen üldögélünk egymás mellett. A fecsegő Antus pedig már biztosan rágyújtott a pipájára és vígan füstöl... De ni, éppen most fordult ki az istálló bejáratán, sipkájában és pipával a szájában, megint jön a lakások felé, mindenkit hív, – nézzék csak meg, milyenre csináltuk az istállót –, mihozzánk is bejön, és bennünket is hív, hátramegyünk, édesanyám mellett én is megyek, megnézni az istállót, a lovakat. Amint hátraérünk az istállóépülethez; először bekukkantunk a nyitva lévő bejáraton, aztán bemegyünk.

Édesanyám a konyhában tett-vett, én pedig bent a szobában, a padlón játszottam. Jenő a kis Sanyit taníttatta járni – áll, áll, Isten babája –, és a kis Sanyi az ágy oldalába kapaszkodva, lassan, bizonytalanul, az első lépéseket tette a nagyvilágba – ha egy kicsit oldalvást is, de elindult; és rögtön seggre is ült, hogy újabb erőt gyűjtsön a nagy problémához. Elindult már az útján, a neki még ismeretlen távolságokba; ahol mindenki addig csetlik-botlik, míg végre igazán seggreül; anélkül, hogy akarta volna. Jenő még mindig mondogatta – állálláll, áll a baba –, álláll, Isten babája –, és Sanyi, mint a kiskacsa, szorgalmasan totyogott. Én ezalatt magamban mondogattam – így-úgy; így-úgy, és hajtogattam a sokbetűs újságpapírt addig, amíg egyszer csak kész hajó lett belőle... Tu-tú, úúú – indult a hajó... Vú... vúú – vúúújj !!! – zúgott a tenger képzeletemben ... És ment a kis hajó – hullámok dobálták, ment messzire, messzire, még nagyobb viharba... Közben már a delet is elharangozták és éhes lettem, mire otthagytam a hajót a padlón, és elmentem kenyérért az anyámhoz... Délután egy asszony jött az udvarba és hangosan kiabálta – halat vegyenek, friss halat tessék! Aztán odajött az ajtóba hozzánk és letette kosarát: kiterítette belőle kendőjét, melyben a halak voltak; a halak ezüstösen csillogtak rajta a nap fényében. Én örültem nekik, de nem kezdhettem velük semmit, mert még meg sem engedték fogni őket –, pedig élő halak voltak, mert nagyokat fickándoztak a tányéros mérlegen... És úgy el lehetett volna velük játszani, akár az ólomkakassal – melyik ha felé fújtak, kukorékol... És úgy csillogtak, akár az ezüst, amit értök kellett

adni... A halasasszony újra összehajtogatta kendőjét és karjára vette kosarát, aztán elindult a kapu felé mint ahogy jött... Alighogy elment a halasasszony, s képzeletem napfényében még ott fickándoztak az ezüst színű halak... Pedig a nap már beborult és az eső nagy cseppekben hullott alá az udvarra, és én megint csak belülről nézegethettem kifelé, a konyhaajtó üvegén keresztül, pedig de szerettem volna az esőben kinn nyargalászni az udvar közepén, de így most csak az eső bugyborékolását figyelhettem, ahogy lettek, jöttek és elmúltak.... És sok bugyborék múlt el addig, amíg az eső elvonult, és én újra kimehettem az udvarra. Igaz, hogy most már a nap sem süttött ki, csak a disznók turkáltak a sötétlő fekete pocsétákban, melyben a felhők mint piszkos rongy úsztak tovább... De most már kint kergetőztem az udvaron a disznókkal, kezemben egy késsel, hangosan kiabáltam.

- Megölöm a cocát!...
- Közben anyám oda-odaszólt hozzám.
- Ugye most félsz a cocától - ugye?...

Erre aztán még jobban felbuggyant bennem a buzgalom, és most már csak azért is, teljes erőmből futottam a disznó után, amikor az éppen az egyik nagy tócsához ért, én meg utána, és elkiáltottam magamat hogy, - megölöm a cocát!...

De a kés kilódult a kezemből, és a sár magasan fröccsent föl, én meg bent voltam a pocsolyában, még az arcommal is. ... És amíg én bent hasaltam a pocsolyában, azalatt a disznó szépen tovább ügetett... De azért nem sírtam. Igaz, hogy most már hasonlítottam négy lábú társaimhoz, de még jó, hogy anyám idejében fölkapott a pocsolyából, mert különben nekem estek volna a hízók...

És akkor biztos, hogy sírás lett volna a vége, így meg édesanyám, apámmal együtt jót nevetett rajtam, és becézve mondta - gyere kicsi fiam, gyere, és vitt be a konyhába; ahol levetkőztetett anyaszült meztelenre, aztán száraz ruhát adott rám, de most már elvegyült bennem az egész napi öröm és ugrándozás a fáradtsággal, inkább már az álom hívogatott, mint a disznóval való viaskodás. Odakinn már egészen beesteledett és a pocsolyákat elnyelte a sötétség, a konyhákban már meggyújtották a lámpákat, és a fény kiszüremlett az eltakart ablakok résein keresztül az udvarra, hol elszabadulva végig cikázott a sötét pocsolyákon... Apám kint állt az ajtóban, hátratett kézzel és nézett bele a sötétségbe...

Kimentem hozzá, álmosan megköszönni a vacsorát, és aztán félig alva visszabotorkáltam a szobába, hol édesanyám lefektetett bennünket. - De édesapánk még mindig nem jött be... gondolom keresett kint a sötétségben valamit - amit sokan keresünk benne -, a biztosat a bizonytalanságunkban.

Apám asztalos volt. Lehettem vagy négyéves, mikor az öregem egy olyan háromlábú ógörög asztalfélét készített, ami engem nagyon megfogott, mert ez nem csak egy egyszerű asztal volt, hanem faragott lábai levelek közül kihajló, szárnyas, meztelen, félembéri figurákat ábrázoltak, melyek lópatás lábokban végződtek és gyermekfejeken álltak.

Emlékszem a Gobecz bácsira, az öreg faragóra, aki eljárt hozzánk és magával hozta a nyers, félignagylvolt asztallábakat, hogy azokat megmutassa az édesapámnak és meg-

beszéljék vele a tennivalókat. Persze amíg ők beszélgettek, én mindig ott lógtam körülöttük, és bámultam hol őket, hol pedig az öreg faragó óralácán fityegő nikkalhalacska; végre aztán mikor már az öreg elmenőben volt, bátorságot vettem, és megtapogattam a nikkalhalacska, ezzel megnyugtattam magamat -, bár szerettem volna, ha az enyém lenne... Gobecz bácsi meg, mint aki úgymégbeszélte a tennivaló dolgokat, felszedte a féligfaragott asztallábakat - jó estét kívánt és elment. De aztán még sokszor eljött az öreg faragó, és ez nekem mindég nagy örömet szerzett, úgyhogy szinte mindég vártam, mert ha jött, akkor biztos hozott is valami cifraságot. Egyszer aztán egy este betoppant ám megint az öreg Gobecz, de most már nem alaktalan fatömböket hozott; hanem körtefából faragott szárnyas figurákat tett le az asztalra, majd apámmal kezdett beszélgetni, és amíg ők el voltak foglalva, addig én felvettem az asztalon fekvő figurák egyikét, és fejét nézegetve meg-megtapogattam a faragvány arcát, majd felfuttattam ujjaimat a szárnyain, de sehogysem tudtam betelni vésett ábrázatukkal. Ez új volt a számomra. Igaz, hogy én akkor már élénken figyelő gyermek voltam - az udvaron virágzó rózsafabokrot le is rajzoltam, mégpedig egy széttépett skatulya födelének a belső felére, úgy, ahogy az egészet megfigyeltem, kint az udvaron, reggelenkint, mikor kiugrottam az árnyékból és bent sűtkéztem a párás napfényben, elnézegettem az esőverte, nyirkos földet, a giliszták kanyargó útjaival és az apró bogyszerű földtúrásokkal, amelyekre azt gondoltam, hogy a giliszták csinálják, majd továbbmentem, vitt a kíváncsiság a virágok közé, hol leráztam a virágokon üldögélő harmatcseppeket és elnéztem a rózsabokrok körül keringő méheket, darazsakat és ezernyi apró életét a világnak, belenéztem a rezedák közé, és kiszedtem közülük a méhet vagy darazsat, mikor milyent találtam, hogy meggyőződjek arról, hogy is néz ki a méh vagy darázs, aztán visszamentem ajtónkhoz, leültem a kőgrádicsa elé a porba, és megkezdődött a tanulmányozás. A kőgrádics szolgált nekem mint asztal, hol kíváncsian nézegettem a szárnyainál fogvatartott méhet vagy a haragos darazsat, és rendszerint egy vékony szálla segítségével irányítottam a mozgását, nehogy megszúrjon fullánkjával, közben meg-megcsiklandoztam a haragos darázs potrohat, ilyenkor az egészen meggörcbült, és dühösen kezdett lábaival hadonászni, én meg annál nagyobb kíváncsisággal figyeltem, mert akkor tisztán láttam, hogy milyenek, s a fullánkjuk, arra mindég kíváncsi voltam, pedig sokszor megcsípett a sárga méh vagy a szőrös-fekete darázs, de azért nem szűnt meg a szomjúságom a tudás iránt, sőt annál inkább akartam látni, mivel csíp meg, igaz, hogy itt most már óvatosabb voltam mint az elsőknél, és ha mégis megszúrta a méh, vagy a kóbor vaddarázs, akkor egész délig rágtam az ujjam hegyét... De meggyőződtem róla, hogy hogyan is néz ki, mert láttam, és a tapasztalattól még sajtott az ujjam hegye... Most is úgy voltam, az öntudat után tapogatózva, az előttem még ismeretlen dolgok előtt, és bámulva a faragott asztalláb-figurákat, mint a legnagyobb alkotást, de sehogysem tudtam eleget nézni ahhoz, hogy megértsem ezt, a vésett félemler figurákat.

Főleg ami nagyon tetszett nekem, az az volt, hogy meg lehetett fogni a figurák alakját, és a részletformákat megtapintva el lehetett mondani: orra, szeme, szája, füle - vagyis mi más volt ez, mint a tér, amit már a születésünk előtt is érzünk, és ott van a méhek keringésében a rózsafák körül, ott van a színeken, melyek messziségbe

ragadják a szemeinket, majd sebesen forogva a szemeinkbe fúródnak, és a képből csak öntudatra törekszünk velük, a formák viszonylataiban, én ebből megéreztem valamit, és láttam végbemenni a figurák fejlődését, a körtefatömböktől a fába vésett félembéri figurákig... Ezekből a félembéri figurákból asztal készült, akik a fejükön hordják a jó és finom falatoktól roskadásig megrakott asztal kőlapját, és amíg gazdáik rogyásig esznek, ők meg sem mukkannak – nem mukkanhatnak, mert fából vannak... És amíg a magas körök finom úri népe az asztal tetején vígan táncolva jár, addig a félemler hűségesen szolgál, de csak próbálnál egy falatocskát is elvenni az asztalról, hogy éhségedet csillapítsd, a patkós lábakat egyszerre a fejedre éreznéd és nem menekülnél meg a rúgásaiktól... Így volt az asztal felépítve, és így van ma is, de amíg így van, addig félemlerek vagyunk, már pedig a félemlernek szolgálni kell, mint a megrakott baromnak, amíg a felsőbb körök rogyásig megrakott asztalát a fején görnyedve hordja, saját magának meg üres a hasa, és ezenfelül még jól megrugdadják a patkós csizmákkal és kirúgják... Ez volt, ez van, beleépítve az asztalba – de asztalos, kalapács a kezében, rád vár a munka, hogy másképp építsd föl az asztalt.

Esténkint, ha kimentem a gyöngyösmenti földek szélén kóborolni, csak késő éjszaka vetődtem haza, mikor már a hold tányérképe is teljesen ragyogott az égen, ilyen holdfényes éjjeleken, mikor hazafelé bandukoltam, sokat korgott a gyomrom – de koroghatott is attól a kis szalonnától meg kenyértől, amit még este hatkor ettem. A mennyei tányér pedig magosan ült a fejünk fölött, szétárasztva fényét a földre – de én ettől még éhes lehettem –, mert ez nem segített rajtam, azonban fénye megmutatta a sárgarépa meg a karalábéföldeket, és az ember gyereke tudta, mit kell csinálni. Fogtam, kihúzogattam egy csomót belőle, aztán jóízűen bepofáztam, és most már csendesesen kérődzve ültem a Gyöngyös partján, elgyönyörködve tovább a hold tányérképében, amint az visszaragyogott a mormoló Gyöngyös vizéből. – Most boldog voltam, mert jóllaktam, és mehettem mint a vad, szabadon – legalább éjjel –, mert nappal újra keserves rabszolgája lettem a műhelynek... Húztam a kocsit, dolgoztam a gyalupad mellett, deszkát fűrészelve, gyalulva, vésvé, vagy pedig politúroztam, és hajtottam szorgalmasan körbe a palnit – „még egy kis hónaljzsírt is rá” – mordult meg egy hang a hátam mögött, és fényesült is a mahagónifalemez a rádörzsölt politúrtól, de még jobban az arcom verejtékétől, és nem csak a falemez –, amelyik most már ragyogott a munkám nyomán, s mint a vér tükrözötte vissza az arcomat, de fénylett az arcom is testem verejtékétől... Hiába, mégis fájó szívvel gondoltam az estére, a rajzolásra, amit most már csak ritkán csinálhattam, azt is csak este, ha már fáradtan abbahagytuk a munkát és az emberek pihenni tértek. – Este, oh az este, ha ráteregte kék homályát a szemekre és megenyhültek a forró nyárnap műhelyi kínjaim, én akkor próbálgattam a szárnyaimat, mint a bagoly... Vagy vasárnap, akkor az egész nap az enyém volt, rajzolhattam, faraghattam akár estig, ez volt az örömöm, meg az a kis gyér koszt, amit kaptunk, no meg az éjjeli csavargások. Mivelhogy édesanyánk nem élt már, az öregünk meg későn járt haza, mert egy özvegyasszonynak kurizált,² így hát mi is szabadon

² „Mert egy özvegyasszonynak kurizált,” Derkovitsné mindkét kiadásában kihagyva.

csavarogtunk az éjben, és kapukulcs hiányában a deszkapalánkon átugrálva jutottunk az udvarra, aztán az udvari ablakon keresztül bújunk be a szobába, mert ez elég alacsonyan feküdt és nem volt beriglizve, így rajta keresztül könnyen elintéztük a hazatérést, aztán lefeküdtünk, mélységesen elaludtunk, úgy, hogy csak reggel az öregünk hangja ébresztett föl bennünket.

- Hat óra, fölkelni! -

- Pedig fenéket volt hat óra, csak az öreg akart bennünket időben kizavarni a műhelybe, és azért zörgött már jóval előbb. Mi szemeinket dörzsölve dűnnyögtünk, - hű az öreg hogy zavarog, már öt órakor fölkeltek az embert, még ki sem alhatja az ember magát. - Hétfő volt, hétfőn mintha mindig agyontapostak volna, kezdődött a nyúzás előlről ott, ahol szombaton abbahagytuk...

Már itt volt a csilingelő barát is. Hiába kenték szenteltolajjal szegény anyám talpát, nem járt az már többé... Hiába volt minden igyekezet, megmondta már az orvos - nem indult az már, s inkább még rosszabbul lett, és utoljára még így szólt hozzám -, ha meghalok, ne verekedjete, legyetek jók -, a könnyek a torkomra szorultak és sírás fojtogatott, nehéz volt a szívem, sejtettem, hogy itt van már... És rettegve figyeltem édesanyám lázrőzsás arcát... - csak ne halna meg, gondoltam. Alkonyodott a júniusi nap és közelgett az est. Az árnyak megnőttek a szobában, és édesanyánk zihálva vergődött az ágyban, felénk fordította orcáját, hosszasan nézett bennünket könnyes szemével, mintha mondani szeretett volna valamit, de már beszélni sem tudott. A csengettyű hangja hamar szertevitte az udvarban, hogy valaki közülük készülődik el az életből. Alkonyatban, mikor édesanyánk már nagyon rosszul volt, benézett hozzánk a házbeli suszternak is a felesége. Kíváncsiságból-e, vagy valaki hívta-e, azt már nem tudom, de amikor látta, hogy édesanyánk tényleg a végét járja, akkor feszületet meg szentelt gyertyát kért, de mivel nekünk sem szentelt gyertyánk, sem egy rendes feszületünk nem volt, gyorsan elszaladt, hogy hozzon ő. - Habár édesanyánk sokszor róttá az öregünket - te Gyula, te még egy feszület sincs a szobába.³ - Igaz, hogy később kapott az öregünk egyet, örökségképpen a nagynénjétől. Egy rozsdás feszületet meg egy üres vindólt.⁴ Mind a kettő egyformán ócskavas volt. A feszületet már annyira megette az idő foga, hogy a Krisztust látni se lehetett. A zsíros vindólt pedig mind lyuk volt, kiette a rozsdá, úgyhogy a számunkra már elfolyt belőle a zsír. Mondta is neki az édesanyánk - no ezeket akár ott is hagyhattad volna nekik...⁵ Közben visszajött már a suszterné, most még a lányai is vele jöttek. S mint jó katolikusokhoz és Márialányokhoz illik, kis álló feszületet, szentelt gyertyát meg fehér terítőt hoztak magukkal. Aztán letakarták

³ „Habár édesanyánk sokszor róttá az öregünket, - „te Gyula te még egy feszület sincs a szobába” ez mind a két kiadásban kihagyva.

⁴ zsírosbödön - „Egy rozsdás feszületet meg egy üres vindólt.” - ez mind a két kiadásban kihagyva.

⁵ „A zsíros vindólt pedig mind lyuk volt, kiette a rozsdá, úgyhogy a számunkra már elfolyt belőle a zsír. Mondta is neki az édes anyánk, - nó ezeket akár ott is hagyhattad volna nekik...” - ez mind a két kiadásban kihagyva.

a terítővel az asztalt és a feszületet rátették. Most volt csak igazán kereszt az asztalon. Nem volt ki számunkra főzzön, és nem lesz már többé édesanyánk sem, ki gondozzon, sírt föl bennünk a gondolat. Hoztak most keresztet, de nem volt benne köszönet. – Na most segíts Istenem. Sokat imádkoztunk már ezen a délutánon, úgy, hogy még enni sem ettünk semmit, hanem a dunyhába fűrtük a fejünket, és sírva kértük az Istent, hogy ne haljon meg édesanyánk. De hiába, az Isten csak nem segített... pedig a kereszt ott állt az asztalon, és a betegnek csak oldalvást kellett pillantani, már láthatta is, nem volt ébenfából, és ezüstből a Krisztusa, mint amilyeneket a gazdagok rendelnek az aranyművesnél az ő saját használatukra... Csak egyszerű kereszt volt a megfeszítettel, de kereszt volt, jelképe a hitnek, vigasztalója a lelki szegényeknek és bitója az ordító éhségnek, s kemény tölgyből már neki is készen volt valahol a nagy raktáron a keresztje, csakhogy várni kellett rá, míg pont kerül a felirat végére, most aztán annak is elérkezett az ideje, érezte is ezt édesanyánk, mert nagyon nehezen lélezett, de könnyes szemei rajtunk függtek a szoba sarkában, ahol mint megijedt állatok, egy csoportba húzódva összedugtuk a fejünket és imához térdepeltünk. Már vitte, már húzta a mélység anyánkat, és ő tehetetlenül süppedt be az ágyba, mire bátyánk, aki a legidősebb volt köztünk, karjával támogatta alá hanyatló édesanyánk fejeljét... Most a suszterné meggyújtotta a szentelt gyertyát és a halódó anyánk kezébe adta, azaz csak adta volna, de ő már nem igen tartotta, inkább a sokgyerekes suszterné, kinek ugyanolyan sok gyereke volt, mint neki, aki most készült itthagyni ezt az élő világot... Imádkozunk, szólalt meg a sokgyerekes suszterné, keresztet vetve magára, és mi a szoba sarkában sírva-imádkozva rákezdünk: az Atyának és Fiúnak Szentlélek Istennek nevében Amen. A gyertya siralmasan világított a sötétlő szobában, sápadt fénye ott imbolygott édesanyánk fakuló arcán és megvilágította a homlokáról alágyöngyöző verejtékcseppeket... – És legyen meg a Te akaratom, miképpen a mennyben, azonképp itt a földön is... Édesanyánk szaggatottan lélezett, megfeszült a kebele, majd besüppedt, és ismét emelkedni kezdett, mintha viharzana benne, nehezen hörgött, nyúlós, habos nyál szakadt föl belőle, s jött ki a száján, és még mélyebbre hanyatlott halálos ágyában... Az imát továbbmondtuk – Te vagy áldott az asszonyok között, és áldott a Te méhednek gyümölcse... Mert élünk utánad mi, gyerekeid, és itt van melletted legidősebb fiad, ki segít támogatni fejedalját és letörli arcod kínverítékét.

Édesapánk épp most jött haza, mert elvult valahol pénz után – mert hiába, az élet enni kér, és pénz nélkül még csak enni sem lehet – még akkor sem, ha közben a legkedvesebb édesanyánk hal is meg.

Mikor az öregünk belépett és meglátta élete párját fakuló arcával, keserűen húzódott le bajuszának szöglete, és a szeme sarkába pár viharvert könny futott, megérezte ő is az életét a másik sorsában. Nehezen térdet hajtott, majd újra fölállt és fojtottan hallgatott. A szobában pedig sötétben zümmögött az ima hangja – most és halálunk óráján amen, szállt el a befejező végmondattal... A beteget görcsös fuldoklás rázta meg, és mind lassabban lélezett, szemei, mint a befagyott ablak, egyre homályosultak. Kint a nap ment lefelé szokott útján és fénye utolsókat keringett a még érző test érzékeny agyában... aztán kialudt élete lámpája, elérte élete végét,

megette keserű kenyerét. Miután féltucat gyerekek életet adott, nyomorgott és reggeltől estig dolgozott.

FÜGGELÉK

Minta a kézirat betűhív kiolvasásából és a megjelent szövegváltozatokból

Apám asztalos volt. Lehettem vagy négyéves, mikor az öregem, egy olyan háromlábú, - o-görög asztalfélet készített, ami engem nagyon megfogott, mert ez, nem csak égy, egyszerű asztal volt, hanem faragott lábai; levelekközül kihajló, szárnyas mezelen, félembéri figurákat ábrázoltak, melyek lópatás lábokban végződtek, és gyermekfejekon álltak.

Emlékszem a Gobecz bácsira, az öregfaragóra, aki eljárt hozzánk és magával hozta a nyers, félignagyolt asztallábakat, hogy azokat megmutassa az édesapámnak, és megbeszéljék vele a tennivalókat. Persze amíg ők beszélgettek, én mindig ott logtam körülöttük, és bámultam hol őket, hol pedig az öregfaragó óralánczánfittyegő nickelhalacsokát; végre aztán mikor már az öreg elmenőben volt, bátorságot vettem, és megtapogattam a nickelhalacsokát, ezzel megnyugtattam magamat, - bár szerettem volna, ha az enyém lenne... Gobecz bácsi meg, mint aki ugyis megbeszélte a tennivaló dolgókat, felszedte a féligfaragott asztallábakat, - Jó estét kívánt, és elment. De aztán még sokszor eljött az öregfaragó, és ez nekem mindég nagyörömet szerzett, ugyhogy szinte mindég vártam, mert, ha jött, akkor biztos hozott is valami cifraságot. Egyszer aztán egy este betoppant ám megint az öreg Gobecz, de most már nem alakatlan fatömböket hozott; hanem kórtefábolfaragott, szárnyasfigurákat tett le az asztalra, majd apámmal kezdett beszélgetni, és amíg ők elváltak foglalva, addig én felvettem az asztalon fekvő figurák egyikét, és fejét nézegetve meg, meg, tapogattam, a faragvány arcát, majd felfuttattam ujjimat a szárnyain, de sehogysem tudtam betelni véset ábrázatukkal. Ez uj volt a számomra. Igaz hogy én akkor már, élénken figyelő gyermek voltam, - az udvaron virágzó rozsafabokrot leis rajzoltam, még pedig, egy széttépett skatulya födelének a belsőfelére, ugy-ahogy, az egészet megfigyeltem, kint az udvaron, reggelenkint mikor kiugrottam az árnyékból, és bent sütkéreztem a párás napfénybe, elnézegettem az esőverte, nyirkos földet, a giliszták kanyargó utjaival, és az apró bogyszerű földtúrásokkal amelyekre azt gondoltam, hogy a giliszták csinálják, majd tovább mentem, vitt a kíváncsiság a virágok közé, hol leráztam , a virágokon üldögélő harmat csepeket, és elnéztem a rozsabokrok körül keringő méheket, darazsakat, és ezernyi apró életét, világnak, belenéztem a rezedákközé, és kiszedtem közülök a méhet, vagy darazsat mikor milyent találtam, hogy meggyőződjek azzal, hogy is néz ki, a méh vagy darázs, aztán vissza mentem ajtonkhoz, [törlés] leültem a kőgrádicsa elé a porba [törlés], és megkezdődött a tanulmányozás. A kőgrádics szolgált nekem mint asztal, hol kíváncsian nézegettem, a szárnyainál fogvatartott méhet vagy a haragos darazsat, és rendszerint egy vékony szálla segítségével irányítottam a mozgását, nehogy megszúrjon fulánkjával, közbe meg, megcsiklandoztam a haragos darázs potrohát, ilyenkor az egészen meggörbült,

és dühösen kezdett lábaival hadonászni, én meg annál nagyon kíváncsisággal figyeltem, mert akkor tisztán láttam hogy milyenek s a fulánkjúk arra mindég kíváncsi voltam, pedig sokszor megcsipet a sárga méh, vagy a szőrös-fekete darázs, de azért nem szűnt meg a szomjuságom a tudás iránt, sőt annál inkább [a]kartam látni mivel [törlés] csíp meg igaz hogy it most már ovatosabb voltam mint az elsőknél és ha mégis megszurt a méh vagy a kobor vaddarázs, [törlés] akkor egész délig rágtam az ujjam hegyét.... De meggyőződtem rola, hogy hogyan is nézki, mert láttam, és a tapasztalattól mégsajgott az ujjamhegye Most is ugy voltam az öntudat után tapogatozva, az előttem még ismeretlen dolgok előtt, és bámulva a faragott félemberi asztallábfigurákat, mint a legnagyobb alkotást, de sehogysem tudtam elegetnézni ahhoz, hogy megértsem ezt a véset félembere figurákat.

Főleg ami nagyon tetszet nekem az, az volt, hogy meglehetett fogni a figurák alakját, és a részletformákat megtapintva ellehetett mondani: órra, szeme, szája, füle - vagyis mi volt ez más? - Mint a tér, amit már a születésünk előtt is érzünk, és ott van a méhek kerringésében a rozsafak körül, ott van a színekben, melyek messziségbe ragadják a szemünket, majd sebessen forogva a szemünkbe fúrodnak, és a képben csak öntudatra törekszünk velük, a formák viszonylataiban, én ebből megéreztem valamit, és láttam végbe menni a figurák fejlődését, a kőrtefatömböktől a fába véset félembere figuráig... Ezekből a félembere figurákból asztal készült , akik a fejükön hordják a jó, és finom falatoktól roskadásig megrakott asztal kőlapját, és amíg gazdáik rogyásig esznek ők megsem mukkannak, - nem mukkanhatnak mert fából vannak... És amíg a magas kőrök finom úrinépe az asztaltetején vigan tánczolva jár, adig a félembere hűségessen szolgál, de csak próbálnál egy falatocskát is elvenni az asztalról, hogy éhségedet csilapistd, a patkóslábakat egyszerre a fejedén érze<ez-néd>, és nem menekül<nél>sz meg a rugásaiktól... Így volt az <a> asztal felépítve, és így van ma is, de amíg így van addig félemberek vagyunk, már pedig a fél-embernek szolgálni kell mint a megrakott baromnak, amíg a felsőbb kőrök rogyásig megrakott asztalát, a fején görnyedve hordja, saját magának meg üres a hasa, és ezenfelül még jól megrugdalgják a patkoscsizmákkal, és kirugják... Ez volt, ez van, beleépítve az asztalban - de asztalos, kalapács a kezében, rád vár a munka hogy máskép építsd föl az asztalt.

Betűhív változat

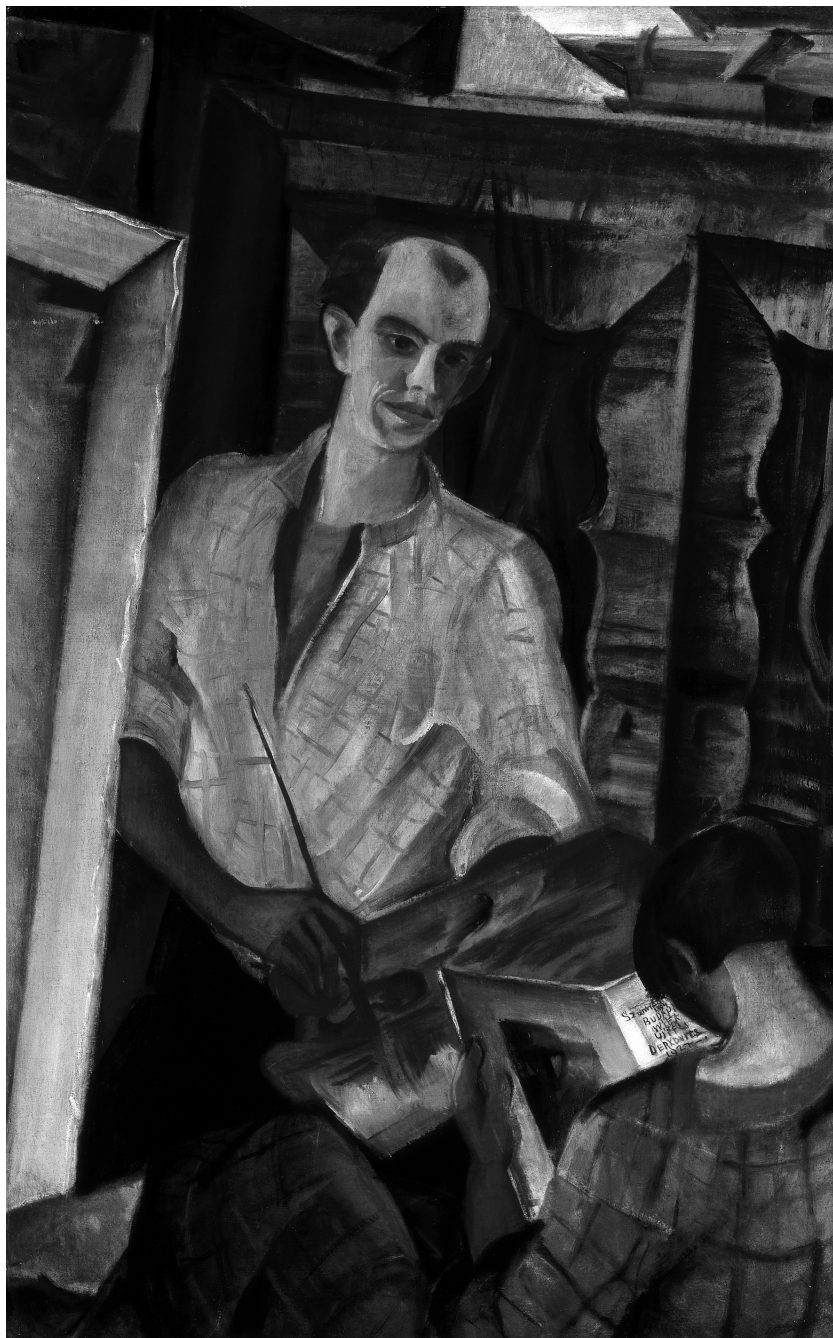
Gobez bácsi meg, mint aki ugyis megbeszélte a tennivaló dolgokat, felszedte a féligfaragott asztallábakat, - Jó estét kívánt, és elment. De aztán még sokszor eljött az öregfaragó, és ez nekem mindég nagyörömet szerzett, úgyhogy szinte mindég vártam, mert, ha jött, akkor biztos hozott is valami cifraságot. Egyszer aztán egy este betoppant ám megint az öreg Gobecz, de most már nem alaktalan fatömböket hozott; hanem körtefábolfaragott, szárnyasfigurákat tett le az asztalra, majd apámmal kezdett beszélgetni, és amíg ők elváltak foglalva, addig én felvettem az asztalon fekvő figurák egyikét, és fejét nézegetve meg, meg, tapogattam, a faragvány arcát, majd felfuttattam ujjimat a szárnyain, de sehogysem tudtam betelni véset ábrázatukkal.

D-né 1954. 11.

Mindég vártam a fafaragó jöttét, mert ilyenkor újabb cifraságokat hozott. Egy este is betoppant hozánk, szép, fából faragott asztallábakkal és amíg ők egymással beszéltek, én felvettem az egyiket és a fejét nézegetve, megtapogattam a faragvány arcát, majd felfuttattam az ujjaimat a szárnyain, de sehogy sem tudtam betelni vésett ábrázatukkal.

D-né 1977. 11.

Egyszer aztán egy este betoppant megint az öreg Gobecz, de most már nem alaktalan fatömböket hozott, hanem körtefából faragott szárnyasfigurákat tett le az asztalra, majd apámmal kezdett beszélgetni, és amíg ők el voltak foglalva, addig én felvettem az asztalon fekvő figurák egyikét, és fejét nézegetve meg-megtapogattam a faragvány arcát, majd felfuttattam ujjaimat a szárnyain, de sehogysem tudtam betelni vésett ábrázatukkal.

Derkovits Gyula: Én és a feleségem (Önarckép), 1927. Olaj, vászon; 138 x 86 cm.
MNG 60.43. © Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria